

قواعد ترجمه آیات علمی (با مطالعه موردی آیات جنین‌شناسی)*

محمد خامه‌گر**

چکیده

حدود هزار آیه قرآن کریم درباره نکات علمی است که اکثر قریب به اتفاق مترجمان قرآن بسیاری از این آیات را به روشی غلط ترجمه کرده‌اند. برای انتقال درست پیام‌های این آیات باید همه قواعد خاص ترجمه آیات علمی رعایت گردد. در این نوشتار برای اصلاح روش ترجمه آیات علمی و دفاع از حقانیت معارف علمی قرآن کریم و آشنا نمودن مترجمان جدید قرآن با روش درست ترجمه آیات علمی قرآن دو مبحث مهم بیان شده است. در مبحث اول قواعد خاص ترجمه آیات علمی قرآن با بررسی ترجمه آیه دوم سوره علق ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ﴾ تبیین می‌شود در مبحث دوم برای بیان روش نقد ترجمه آیات علمی در ده ترجمه معاصر قرآن، روش ترجمه آیه شش سوره زمر که از آیات علمی قرآن کریم و به علم جنین‌شناسی مربوط است با طی نمودن پنج مرحله تحلیل شده است.

واژگان کلیدی: قرآن، قواعد، ترجمه قرآن، آیات علمی، جنین‌شناسی.

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۲۵ و تاریخ تأیید: ۱۳۹۸/۴/۲۴.

** استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی قم: m.khamegar@isca.ac.ir

مقدمه

یکی از مباحث مهم در ترجمه قرآن، ترجمه دقیق آیات علمی است. زیرا در آیات متعددی از قرآن کریم که بیش از هزار آیه هستند برای اثبات توحید و تبیین معارف دینی به بسیاری از نکات علمی مانند: مسائل علم پزشکی، کیهان‌شناسی، زمین‌شناسی و زیست‌شناسی اشاره شده است. برای آنکه هم خوانندگان ترجمه‌های قرآن برداشت دقیق و درستی از محتوای آیات علمی به دست آورند و هم شبهاتی که مخالفان قرآن برای اثبات تناقض معارف قرآن با علوم تجربی ادعا می‌کنند پاسخ داده شود؛ باید آیات علمی قرآن با رعایت همه قواعد خاص ترجمه آیات علمی قرآن، ترجمه گردد. ولی متأسفانه اکثر مترجمان قرآن، ترجمه آیات علمی قرآن کریم را به درستی ترجمه نکرده‌اند بلکه این آیات را به گونه‌ای ترجمه کرده‌اند که بسیاری از خوانندگان ترجمه قرآن احساس می‌کنند که در قرآن کریم مباحث علمی به صورت غیر دقیق یا نادرست بیان شده است.

مبحث اول - قواعد خاص ترجمه آیات علمی قرآن

برای ترجمه روشمند و دقیق آیات علمی قرآن باید سه قاعده مخصوص ترجمه آیات علمی کاملاً رعایت شود. قواعد سه‌گانه اختصاصی ترجمه آیات علمی قرآن با تطبیق آن بر روش ترجمه آیه «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ» (علق/ ۲) به شرح ذیل است:

قاعده اول. توجه به نکات علمی قطعی در علوم تجربی نوین

مهم‌ترین قاعده ترجمه روشمند آیات علمی این است که مترجم باید مباحث علمی قطعی و ثابت شده در آخرین پژوهش‌های علمی که با نکات ذکر شده در آیه علمی ارتباط دارد را با مراجعه به جدیدترین منابع معتبر علمی شناسایی نماید و عبارات علمی آیه را بر اساس نتایج قطعی تحقیقات نوین علمی ترجمه کند. بدین منظور مترجم باید به سه منبع مراجعه نکند! یکم نباید آیه علمی را براساس برداشت‌هایی که در ترجمه‌ها و تفاسیر قدیمی قرآن ذکر شده ترجمه کند و دوم نباید براساس دیدگاه‌های تفسیری مفسران جدید که به منابع علمی مراجعه نکرده‌اند آیه را ترجمه کند و سوم نباید براساس روایات تفسیری غیر قطعی آیه را ترجمه کند.

برای نمونه به منظور ترجمه صحیح واژه علق در آیه ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ﴾ که مرتبط با علم جنین‌شناسی است ابتدا باید مفهوم علمی «علق» را در علم جنین‌شناسی نوین بررسی نماییم. بنابر تحقیقات دانشمندان علم جنین‌شناسی وقتی که یکی از اسپرم‌های مرد تخمک زن را بارور می‌کند، «نطفه» تشکیل می‌شود. سپس تخمک بارور شده به تدریج شروع به تکثیر می‌کند و تعداد سلول‌هایش افزایش می‌یابد. در این مرحله تخمک بارور شده از تخمدان به رحم می‌رود و به دیواره آن آویزان می‌شود. سپس بند ناف که تخمک بارور شده جنین را برای دریافت غذا از خون مادر به جسم مادر متصل می‌کند، به وجود می‌آید. در این مرحله «علقه» به «مضغه» تبدیل می‌شود. بنابراین وصف «علق» یا «علقه» برای نمایاندن همین دوره وسط میان «نطفه» و «مضغه» است (سحابی، خلقت انسان، ۱۳۷۵: ۱۴۲).

با توجه به نکات علمی ذکر شده درباره جایگاه «علق» در مراحل رشد جنین آیه شریفه ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ﴾ باید این‌گونه ترجمه شود: پروردگار من همان کسی است که «انسان‌ها را از نطفه‌ای که به رحم مادر آویزان می‌شود آفریده است». ولی اکثر مترجمان قرآن مانند آقای الهی قمشه‌ای واژه علق را در این آیه به «خون بسته» ترجمه کرده‌اند (الهی قمشه‌ای، ترجمه قرآن، ۱۳۸۰: ۵۹۷) و بدین ترتیب به جای توجه به تحقیقات نوین علم جنین‌شناسی به دیدگاه دانشمندان علم پزشکی در قرن چهارم هجری توجه شده است که معتقد بودند جنین در مرحله علقه بودن، خون بسته است. همان‌گونه که در ترجمه طبری که متوفی ۳۱۰ هجری است، نیز آیه دوم سوره علق این‌گونه ترجمه شده است: «آفرید مردم را از خونی بسته» (طبری، جامع البیان، ۱۴۱۲: ۵۹۷) بنابراین به دلیل عدم توجه مترجمان جدید به نتایج پژوهش‌های نوین علمی درباره آیه دوم سوره علق اکثر آنها این آیه را اشتباه ترجمه کرده‌اند.

قاعده دوم. توجه به معنای دقیق واژگان علمی

قاعده دوم در ترجمه آیات علمی این است که مترجم قرآن باید به معنای دقیق واژه‌های علمی نیز توجه کند و معنای علمی واژه را متناسب با ریشه واژه و عناصر معنایی آن بیان کند. برای نمونه برای ترجمه واژه علق در آیه شریفه ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ﴾ (علق/۲) با توجه به این‌که علق به معنای معلق بودن و آویزان شدن است، باید آن را نطفه آویزان شده ترجمه کرد و نباید آن را خون بسته ترجمه نماید، زیرا اگر چنین معنایی مورد نظر خدای سبحان بود به جای واژه «علق» از واژه «عقد» که به معنای بسته شدن است استفاده می‌کرد.

قاعده سوم. توجه به محتوای سایر آیات علمی مرتبط با آیه علمی مورد بحث

سومین قاعده در ترجمه آیات علمی این است که اگر درباره یک واژه علمی و نکات مرتبط با آن در آیات دیگر قرآن نیز مطالبی بیان شده بود، مترجم باید آیه مورد بحث را به گونه‌ای ترجمه کند که با مطالب علمی ذکر شده در آیات دیگر درباره آن واژه هماهنگ باشد. برای نمونه هنگام ترجمه واژه «علق» در آیه دوم سوره علق باید به آیه ۱۴ سوره مؤمنون ﴿ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَدْخَلْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ نیز که جایگاه مرحله «علقه» را در مراحل رشد جنین در رحم مادر بیان کرده است نیز توجه کند تا بتواند مطالب ذکر شده در علوم پزشکی درباره علق را با مقصود الهی از این واژه در آیه ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ﴾ به درستی بیان کند و آن را به گونه‌ای ترجمه کند که بیانگر مرحله حد واسط بین نطفه بودن جنین و مضغه بودن آن باشد.

مبحث دوم - بررسی نمونه لغزش‌های مترجمان قرآن در ترجمه یک آیه علمی

حدود هزار آیه قرآن کریم درباره نکات علمی است که اکثر آنها درباره مسائل مرتبط با چهار علم از علوم تجربی یعنی: علوم پزشکی، کیهان‌شناسی، زمین‌شناسی و زیست‌شناسی است. برای ارزیابی میزان رعایت قواعد ترجمه آیات علمی توسط مترجمان قرآن در مبحث دوم این پژوهش روش ترجمه نکته علمی ذکر شده در آیه شش سوره زمر ﴿يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ﴾ که درباره کیفیت جایگاه جنین در رحم مادر است و مرتبط با علم جنین‌شناسی که از گرایش‌های رشته علوم پزشکی است بیان می‌شود. بدین منظور برای رعایت همه قواعد عمومی ترجمه آیات قرآن و قواعد خاص ترجمه آیات علمی و بررسی و نقد روشمند ترجمه‌های قرآن، در این مبحث با طی نمودن پنج مرحله روش صحیح ترجمه این آیه و روش بررسی و نقد متن ترجمه‌های قرآن بیان می‌شود.

مرحله اول. تبیین دیدگاه محققان علم جنین‌شناسی نوین درباره نکات علمی آیه

در آیه شش سوره زمر ﴿يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ﴾ به دو نکته علمی اشاره شده است نکته یکم بیان مراحل خلقت جنین در رحم است که با عبارت ﴿خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ﴾ بیان شده است و نکته دوم، قرار گرفتن جنین در لابه‌لای سه پرده خاص

در رحم مادر که با عبارت ﴿فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ﴾ بیان شده است. برای تبیین معنای دقیق دو نکته علمی آیه مذکور ابتدا باید به روش تفسیر قرآن به قرآن، محتوای آیات مرتبط با هر نکته علمی در سایر سوره‌های قرآن را بررسی کرد و سپس باید دیدگاه محققان علم جنین‌شناسی نوین درباره این نکته علمی بیان شود.

نکته اول - مراحل رشد جنین

نکته اول علمی در آیه ۶ سوره زمر تعبیر «خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ» است که مراد از آن در این عبارت مراحل رشد نطفه در رحم مادر است که بنابر آیه ۱۴ سوره مؤمنون ﴿ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ این مراحل چنین است.

مرحله یکم: تبدیل نطفه به علقه، مرحله دوم: تبدیل علقه به مضغه، مرحله سوم: تبدیل مضغه به استخوان، مرحله چهارم پوشیده شدن استخوان با گوشت در بدن جنین، مرحله پنجم: دمیدن روح در بدن جنین. بنابراین منظور از «خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ» مراحل پنجگانه گانه رشد جنین در رحم مادر است که مکرر و پی در پی هستند نه فقط دو مرحله (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۱۳۷۱: ۱۹/۳۸۳).

در تحقیقات جدید در علم جنین‌شناسی نیز طی نمودن این مراحل پنجگانه توسط جنین در رحم مادر ثابت شده است. براساس نتایج این تحقیقات مرحله یکم که در آن نطفه به علقه تبدیل می‌شود این‌گونه است که در تخمکی که تازه لقاح یافته، سلول خونی وجود ندارد و این تخمک در طول هفته دوم بارداری به دیواره رحم یا آندومتر، آویزان می‌شود و غشاهای جنینی به تدریج تشکیل شده که از آن بند ناف کشیده می‌شود و تخمک لقاح یافته را به جسم مادر مرتبط می‌سازد و عمل تغذیه از خون مادر آغاز می‌شود (وی سادلر، جنین‌شناسی، لانگمن، ۱۳۸۵: ۸۹).

پس از این‌که جنین در رحم لانه‌گزینی کرد، سلول‌های سطحی آن از سلول‌های داخلی جدا گشته و به صورت سلول‌های استوانه‌ای در می‌آیند که وظیفه این سلول‌ها تأمین غذا برای جنین است. سلول‌های تغذیه‌کننده تروفوبلاست نامیده می‌شوند و به این ترتیب زمینه برای لانه‌گزینی تخم در رحم فراهم می‌آید. سپس سلول‌های تغذیه‌کننده به درون لایه مخاطی رحم نفوذ کرده و به آن معلق (آویزان) می‌شوند و به این طریق مرحله شکل‌گیری علقه کامل می‌شود (همان، ۵۹).

پس از آن که در مرحله علقه جنین کاملاً جایگزین شد، مرحله مضغه شروع می‌شود. در این مرحله که از هفته سوم آغاز می‌گردد، دو بخش آن یعنی توده داخلی و لایه تروفوبلاست به ترتیب شروع به تشکیل جنین و اندام‌های فرعی جنین می‌کنند. ولی تا پایان هفته چهارم هیچ‌گونه تمایزی در اعضای بدن وجود ندارد در این مرحله جنین را مضغه غیرمخلقه (نامتمایز) می‌نامند. در اواخر قرن بیستم توسط علم جنین‌شناسی این مطلب کشف شد که لحم و عظام و سمع و بصر و اعضای جنسی از هفته سوم بارداری شروع به تشکیل شدن نموده و تا ماه ششم کامل می‌شود (وی سادلر، جنین‌شناسی لانگمن، ۱۳۸۵: ۱۲۱)، سپس جنین وارد مرحله‌ای بسیار حساس می‌شود. از اواسط هفته سوم، مرحله تمایز لایه‌های زاینده و تغییر شکل و حرکت سلول‌های آنها شروع می‌شود و هر یک از این لایه‌ها مسئولیت تشکیل یکی از دستگاه‌ها یا اندام‌های بدن را به عهده می‌گیرند. آن‌هم به گونه‌ای هماهنگ با رشد و تکامل اندام‌های دیگر تا این که انسان به نیکوترین وجهی آفریده شود (همان، ۱۱۱).

مرحله چهارم تکامل جنینی، پیدایش استخوان است. که قرآن بعد از بیان مرحله مضغه - گوشت جویده - به آن اشاره کرده است. در این مرحله که از اواخر هفته ششم بارداری آغاز می‌شود، مضغه به عظام تبدیل می‌شود و با پیدایش استخوان‌ها، جنین کم‌کم شکل انسانی به خود می‌گیرد. عظام جمع «عظم» به معنای استخوان است. در این مرحله جنین که به حالت مضغه و گوشت جویده شده در آمده بود، استحاله شده و به سلول‌های استخوانی تبدیل می‌شود. خداوند به این مرحله این‌گونه اشاره می‌کند: ﴿فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا﴾.

مرحله پنجم از تکامل جنینی و آخرین مرحله از تحولات اساسی در اتمام فیزیکی و جسمی ساختمان بدن است که استخوان‌های برهنه، پوشیده از گوشت، عصب، رگ‌های بزرگ و کوچک می‌گردد و برای حفاظت از گوشت بدن، پوستی زیبا به عنوان لباس بر اندام آن کشیده می‌شود خداوند می‌فرماید: ﴿فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا﴾ گفته شده است. متخصصان علم جنین‌شناسی درباره این مرحله تصریح کرده‌اند که جنین اولیه انسان به سه لایه تقسیم می‌شود و مشخص است که همه سلول‌های جنین تبدیل به استخوان نمی‌شود. بلکه سلول‌های استخوانی (اسکلروتوم) از لایه وسطی (مزودرم) تشکیل می‌شود. سلول‌های غضروفی و استخوانی از لایه میانی جنین (مزودرم) زودتر از سلول‌های ماهیچه‌ای و پوستی پدید

می‌آید. پس در حقیقت سلولهای استخوانی و غضروفی به وسیله دو لایه دیگر جنین (اکتودرم و اندردرم) پوشیده شده و سلولهای ماهیچه‌ای و پوستی روی آنها را می‌پوشاند (همان، ۱۰۲). در مرحله ششم دمیدن روح در جنین انسان، پدیده‌ای شگرف و متعالی است که واقعیتی غیر از جسم دارد. این آفریده ارزشمند از دیر باز تاکنون، اندیشه فیلسوفان و متکلمان حوزه تمدن اسلامی را به خود مشغول کرده و سبب پدید آمدن مباحث پردامنه‌ای هم‌چون تجرد یا عدم تجرد روح و آفرینش آن قبل و بعد از خلقت بدن یا مقارن خلقت آن شده است (کامکار، مقایسه مراحل تکامل جنین انسان از دیدگاه قرآن، ۱۳۸۹: ۱۷۲).

نکته دوم - قرار گرفتن جنین در میان سه پرده خاص در رحم مادر

نکته علمی دوم در آیه ششم سوره زمر، قرار گرفتن جنین در میان سه پرده خاص در رحم مادر که با عبارت ﴿فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ﴾ بیان شده است. در علم جنین‌شناسی نوین این حقیقت اثبات شده است که وقتی جنین در رحم مادر است سه پرده جنین را در بر می‌گیرد که عبارتند از: پرده آمینوس، پرده کوریون و پرده آلتوتوئید. آمینوس، پرده‌ای است که از رشد سطح خارجی جنین حاصل می‌شود و از اطراف توسعه پیدا می‌کند، تا فضایی به نام حفره آمینوس در پشت جنین به وجود می‌آورد و آنگاه در حفره آمینوس، مایع زلالی پدید می‌آید. پرده کوریون، خارج از پرده آمینوس قرار دارد و به کمک آن، جنین محفوظ می‌ماند. پرده آلتوتوئید، در ناحیه شکم جنین است و مربوط به لوله هاضمه آن بوده، به جذب غذا کمک می‌کند. این پرده‌ها مانع از آن می‌شوند که هوا، نور، آب، باد و ضربات وارده زبانی به جنین وارد کنند زیرا در فاصله میان پرده آمینوس و جنین مایعی وجود دارد که هرگاه ضربه‌ای به شکم وارد شود، این ضربه به مایع منتقل می‌گردد و در آن خنثی و مستهلک می‌شود (دیاب، مع الطب فی القرآن الکریم، ۱۴۰۴: ۸۷). کارکردهای پرده‌های سه‌گانه جنین موجب می‌شود که جنین در رحم مادرش مراحل رشد خود را بدون خطر طی کند.

برخی از مفسران به جای این که به تحقیقات انجام شده توسط دانشمندان علم جنین‌شناسی ۴۱ نوین، درباره ظلمات ثلاث مراجعه کنند با مراجعه به تفسیر مجمع البیان تحلیل دیگری از این عبارت ارائه کرده‌اند که با تحلیل علمی ذکر شده کاملاً متفاوت است. در تفسیر مجمع البیان دو دیدگاه برای تفسیر «ظلمات ثلاث» بیان شده است دیدگاه اول این است که مراد از

«ظلمات ثلاث» عبارت است از ظلمت شکم، رحم، و ظلمت مشیمه (تخمدان) است، دیدگاه دوم این است که مراد از «ظلمات ثلاث»، ظلمت صلب پدر، و رحم مادر، و مشیمه اوست (طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ۱۳۷۲: ۷/۸: ۷۶۶) به دلیل آنکه دیدگاه دوم با متن آیه شریفه که می‌فرماید: ﴿فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ﴾ و به صراحت بر این حقیقت تأکید می‌کند که ظلمت‌های سه‌گانه در شکم مادران است، نه پشت پدران. این دیدگاه اشتباه است (طباطبایی، المیزان، ۱۳۷۴: ۱۷/۳۶۳)، توسط مفسران قرن اخیر تأیید نشده است، ولی مفسران با مراجعه به تفسیر مجمع البیان دیدگاه اول را انتخاب کرده‌اند. برای نمونه در تفسیر المیزان (همان)، تفسیر احسن الحدیث (قرشی بنایی، تفسیر احسن الحدیث، ۱۳۷۵: ۹/۲۶۸)، تفسیر نفحات الرحمن فی تفسیر القرآن (نهاوندی، نفحات الرحمن، ۱۳۸۶: ۵/۳۶۴)، الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه (صادقی تهرانی، تفسیر الفرقان، ۱۴۰۶: ۲۵/۲۹۳) و تفسیر نمونه (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۱۳۷۱: ۱۹/۳۸۴) دقیقاً این عبارت را از تفسیر مجمع البیان نقل کرده‌اند و دیدگاه دوم را ترجیح داده‌اند. زیرا در مجمع البیان از حضرت امام محمد باقر (علیه السلام) نقل شده که ظلمات سه‌گانه را ظلمت شکم، ظلمت رحم و ظلمت بچه‌دان است در حالی که برای ارزیابی روایاتی که به نکات علمی اشاره می‌کنند باید به تحقیقات قطعی علوم جدید مراجعه کرد و اگر سند و متن روایت قطعی نباشد نباید آن را بر نتایج تحقیقات علمی ترجیح داد (طباطبایی، تفسیر المیزان، ۱۳۷۴: ۱/۵۱۲) با توجه عدم هماهنگی دیدگاه‌های ذکر شده در مجمع البیان و سایر تفاسیر درباره مراد از ظلمات ثلاث با تحقیقات ذکر شده در علم جنین‌شناسی مترجمان قرآن، نباید این دیدگاه را مبنای ترجمه آیه شش سوره زمر قرار دهند.

مرحله دوم. معناشناسی واژه‌های علمی آیه

اقدام دوم برای ارائه ترجمه صحیح و روشمند جمله مربوط به آفرینش جنین در آیه شش سوره مبارکه زمر شناسایی معنای دقیق واژگان آیه است. معنای سه واژه مهم آیه به شرح ذیل است. واژه بطن در اصل به معنای چیزی است که ظاهر نیست. مراد در این آیه رحم مادر است نه شکم مادر (مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن کریم، ۱۴۳۰: ۱/۲۹۳) واژه خلق در اصل به معنای ایجاد یک شی با کیفیت خاص با رعایت اقتضانات حکمت است. (همان، ۱۱۵/۳) واژه

ظلمت نیز به معنای چیزی است که فاقد نور است (همان، ۱۷۵ / ۷) این واژه هم به مکان تاریک گفته می‌شود و هم به طور مجازی به چیزی که موجب تاریکی است گفته می‌شود از این رو معنای ظلمات ثلاث در این آیه پرده‌هایی است که در رحم مادر برای جنین تاریکی ایجاد می‌کند نه تاریکی‌های سه‌گانه.

مرحله سوم. شناسایی کیفیت ارتباط آیه علمی با آیات دیگر سوره

اقدام سوم برای ارائه ترجمه صحیح و روشمند جمله مربوط به آفرینش جنین در آیه شش سوره مبارکه زمر شناسایی کیفیت ارتباط آیه با آیات هم جوار و غرض سوره است. سوره مبارکه زمر بیانگر مسئله توحید و یگانگی خدا و نفوذ قدرت او را در اراده کائنات در حدّ اعلی از راه عقل و وحی آسمانی است و از آنها نتیجه می‌گیرد که خلقت و تدبیر کائنات در دست خداست، عبادت و اطاعت خاصّ اوست (قرشی بنایی، تفسیر احسن الحدیث، ۱۳۷۵: ۹/ ۲۵۹). ارتباط آیه شش سوره مبارکه زمر با غرض سوره بدین صورت است که با بیان کیفیت خلقت انسان‌ها به بهترین شکل ممکن توسط خداوند بر ضرورت عبادت و بندگی خداوند تأکید می‌شود.

مرحله چهارم. ارائه ترجمه صحیح آیه

با توجه به نکات علمی مرتبط با دو عبارت «خَلَقْنَا مِنْ بَعْدِ خَلْقِ» و «فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ» و معنای دقیق واژگان آن و کیفیت ارتباط این عبارات با هدف سوره زمر، ترجمه صحیح این عبارت علمی در آیه شش سوره زمر «يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ ذَلِكَ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَآئِي نُصْرَتُونَ» چنین است: «خداوند شما انسان‌ها را در رحم مادرانتان با کیفیت خاص و به روشی حکیمانه این‌گونه آفریده است که در پنج مرحله رشد شما در رحم مادرتان در پوشش سه پرده آمنیوس، پرده کوریون و پرده آلا نتوئید قرار بگیرد. این پرده‌ها مانع ورود نور به داخل رحم مادرتان شده و آن را تاریک می‌کنند تا هنگامی که در رحم مادرتان هستید هیچ لطمه‌ای به شما وارد نشود و به طور سالم متولد شوید. این تدبیر خداوندی است که پروردگار شماست و فرمانروای مطلق جهان هستی است و فقط او معبودی است که شایسته عبادت است. پس نباید مشرکان شما را از عبادت و بندگی خدا منصرف کنند».

مرحله پنجم. بررسی و نقد ترجمه‌های معاصر

پس از ارائه ترجمه صحیح نکات علمی آیه شش سوره زمر شرایط لازم برای بررسی و نقد ترجمه‌های معاصر قرآن فراهم می‌شود. در این نوشتار فقط متن ده ترجمه قرآن که در صد سال اخیر در جامعه ایران تا حد زیادی مورد توجه خوانندگان ترجمه‌های قرآن بوده است بررسی می‌شود. تا مشخص شود که کدام یک از این مترجمان نکات علمی این آیه را به درستی ترجمه کرده‌اند. متن این ترجمه‌ها به ترتیب تاریخ چاپ آنها به شرح ذیل است:

۱. در ترجمه آقای مهدی الهی قمشه‌ای که در سال ۱۳۲۳ شمسی چاپ شده بخش علمی آیه شش سوره زمر این‌گونه ترجمه شده است: خداوند شما را در باطن رحم مادران در سه تاریکی (مشیمه و رحم و بطن) با تحولات گوناگون (بدین خلقت زیبا) می‌آفریند، (الهی قمشه‌ای، ترجمه قرآن کریم، ۱۳۸۰: ۴۵۹).

۲. در ترجمه آقای عبدالمحمد آیتی که در سال ۱۳۶۷ شمسی چاپ شده بخش علمی آیه شش سوره زمر این‌گونه ترجمه شده است: خداوند شما را در شکم مادران در چند مرحله در درون تاریکی‌های سه‌گانه آفرینش بخشید (آیتی، ترجمه قرآن کریم، ۱۳۷۴: ۴۵۹).

۳. در ترجمه آقای محمد مهدی فولادوند که در سال ۱۳۷۳ شمسی چاپ شده بخش علمی آیه شش سوره زمر این‌گونه ترجمه شده است: خداوند شما را در شکم‌های مادرانتان آفرینشی پس از آفرینشی دیگر در تاریکی‌های سه‌گانه [مشیمه و رحم و شکم] خلق کرد (فولادوند، ترجمه قرآن کریم، ۱۳۷۳: ۴۵۹).

۴. در ترجمه آیت الله ناصر مکارم شیرازی که در سال ۱۳۷۳ شمسی چاپ شده بخش علمی آیه شش سوره زمر این‌گونه ترجمه شده است: خداوند شما را در شکم مادرانتان آفرینشی بعد از آفرینش دیگر، در میان تاریکی‌های سه‌گانه، می‌بخشد (مکارم شیرازی، ترجمه قرآن، ۱۳۷۳: ۴۵۹).

۵. در ترجمه آیت الله مشکینی که در سال ۱۳۸۰ شمسی چاپ شده بخش علمی آیه شش سوره زمر این‌گونه ترجمه شده است: خداوند شما را در شکم‌های مادرانتان با آفرینشی پس از آفرینشی در میان تاریکی‌های سه‌گانه (مشیمه، رحم و شکم) می‌آفریند؛ (مشکینی، ترجمه قرآن کریم، ۴۵۹).

۶. در ترجمه آقای سید علی گرمارودی که در سال ۱۳۸۳ شمسی چاپ شده بخش علمی آیه شش سوره زمر این‌گونه ترجمه شده است: خداوند شما را در شکم مادرانتان با آفرینشی از پس آفرینشی دیگر در تاریکی‌هایی سه‌گانه می‌آفریند» (گرمارودی، ترجمه قرآن کریم، ۱۳۸۴: ۴۵۹).

۷. در ترجمه آیت الله حسین انصاریان که در سال ۱۳۸۳ شمسی چاپ شده بخش علمی آیه شش سوره زمر این‌گونه ترجمه شده است: خداوند شما را در شکم‌های مادرانتان آفرینشی پس از آفرینشی دیگر در میان تاریکی‌های سه‌گانه [شکم و رحم و مشیمه] به وجود آورد (انصاریان، ترجمه قرآن کریم، ۱۳۸۳: ۴۵۹).

۸. در ترجمه آقای محمد علی رضایی اصفهانی که در سال ۱۳۸۳ شمسی چاپ شده بخش علمی آیه شش سوره زمر این‌گونه ترجمه شده است: خداوند شما را در شکم‌های مادرانتان آفرینشی بعد از آفرینش [دیگر]، در میان تاریکی‌های (لایه‌های) سه‌گانه، آفرید؛ (رضایی اصفهانی، ترجمه قرآن کریم، ۱۳۸۴: ۴۵۹).

۹. در ترجمه آقای سید محمد رضا صفوی که در سال ۱۳۸۵ شمسی چاپ شده بخش علمی آیه شش سوره زمر این‌گونه ترجمه شده است: خداوند شما را در شکم مادرانتان آفرینشی پس از آفرینش دیگر، در تاریکی‌های سه‌گانه (شکم، رحم و مشیمه) خلق می‌کند (صفوی، ترجمه قرآن کریم، ۱۳۸۸: ۴۵۹).

۱۰. در ترجمه آقای علی ملکی که در سال ۱۳۹۵ شمسی چاپ شده بخش علمی آیه شش سوره زمر این‌گونه ترجمه شده است: خداوند خلقت شما را در شکم مادرانتان مرحله به مرحله در تاریکی‌های سه‌گانه کامل کرد (شکم، رحم، کیسه آب) (ملکی، ترجمه قرآن کریم، ۱۳۷۹: ۴۵۹).
با توجه به قواعد ترجمه آیات علمی روش ترجمه نکات علمی آیه شش سوره زمر در این‌ده ترجمه دو اشکال مهم دارد:

اشکال اول این است که هیچ‌یک از مترجمان عبارت ﴿خَلَقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقِي﴾ را که براساس

۴۵ نتایج قطعی تحقیقات علم جنین‌شناسی و تصریح آیه ۱۴ سوره مؤمنون، بیانگر مراحل چهارگانه رشد جنین در رحم مادر است را با اشاره به این مراحل چهارگانه ترجمه نکرده‌اند. بلکه مترجمانی مانند آقای الهی قمشه‌ای از عبارت «تحولات گوناگون» برای ترجمه این نکته علمی آیه استفاده کرده‌اند. که هیچ ارتباطی با مراحل پنجگانه رشد جنین در رحم مادر ندارد. و

مترجمانی مانند آقای آیتی از عبارت «چند مرحله» برای ترجمه این نکته علمی آیه استفاده کرده‌اند و مترجمانی مانند آقای علی ملکی از عبارت مرحله به مرحله برای ترجمه این نکته علمی آیه استفاده کرده‌اند، ولی تعداد مراحل را بیان نکرده‌اند تا به کیفیت خلقت جنین در رحم مادر اشاره شود. و مترجمانی مانند: آقایان فولادوند، مکارم شیرازی، مشکینی، گرمارودی، انصاریان، رضایی اصفهانی، صفوی از عبارت «آفرینشی پس از آفرینشی» برای ترجمه این نکته علمی آیه استفاده کرده‌اند و با این عبارت فقط به دو مرحله رشد جنین در رحم مادر اشاره کرده‌اند و مراحل پنجگانه رشد جنین را نفی کرده‌اند.

اشکال دوم این است که هیچ‌یک از مترجمان عبارت ﴿ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ﴾ را براساس نتایج قطعی تحقیقات علم جنین‌شناسی به سه پرده خاص در رحم مادر ترجمه نکرده‌اند. بلکه مترجمانی مانند: آقایان آیتی، مکارم شیرازی و گرمارودی، این عبارت علمی را با توجه به معنای تحت اللفظی آن با استفاده از تعبیر «تاریکی‌های سه گانه» ترجمه کرده‌اند و هیچ اشاره‌ای به پرده بودن این تاریکی‌های سه گانه نکرده‌اند. و مترجمانی مانند آقایان: الهی قمشه‌ای، فولادوند، مشکینی، انصاریان، ملکی و صفوی این عبارت علمی را با توجه به دیدگاه ذکر شده در تفسیر مجمع البیان با به کاربردن عبارت سه تاریکی (مشیمه و رحم و شکم) یا (شکم، رحم، کیسه آب) ترجمه کرده‌اند و به پرده بودن این تاریکی‌ها اشاره نکرده‌اند. فقط آقای رضایی اصفهانی این عبارت را با توجه به نکات علمی جدید با به کاربردن عبارت «لایه‌های سه گانه» ترجمه کرده است، ولی مراد از لایه‌های سه گانه را بیان نکرده است.

با توجه به دو اشکال ذکر شده در همه ترجمه‌های معاصر قرآنی برای ترجمه نکات علمی آیه شش سوره زمر مشخص می‌شود که هیچ‌یک از این ده مترجم محترم این آیه را با توجه به قواعد ترجمه آیات علمی ترجمه نکرده‌اند. البته با بررسی همه ترجمه‌های قرآن کریم به زبان فارسی نیز مشخص می‌شود که هیچ‌یک از مترجمان قرآن این آیه را به درستی ترجمه نکرده‌اند و ترجمه نادرست این آیه موجب می‌شود که خوانندگان برداشت درستی از محتوای نکات علمی این آیه به دست نیاورند.

نتیجه

در این نوشتار قواعد عمومی و قواعد خاص ترجمه آیات علمی قرآن ذکر شده و روش بررسی و نقد ترجمه آیات علمی قرآن با ذکر دو آیه مربوط به نکات علمی جنین‌شناسی تحلیل شده است، با توجه به مطالب ذکر شده در این پژوهش چهار نتیجه جدید می‌توان از آن گرفت.

۱. برای ترجمه دقیق نکات علمی یک آیه قرآن، بررسی و نقد روش ترجمه این آیات، باید قبل از هر اقدامی به روش تفسیر قرآن به قرآن، دیدگاه قرآن درباره ابعاد نکات علمی آیه تبیین گردد.
۲. برای تحلیل علمی محتوای آیات علمی نباید به دیدگاه‌های علمی مفسران، دیدگاه‌های علمی دانشمندان قدیمی مراجعه کرد. بلکه باید فقط به دیدگاه‌های جدید و قطعی محققان علوم تجربی درباره نکات علمی آیه مراجعه کرد.
۳. برای ترجمه دقیق نکات علمی یک آیه قرآن، حتماً باید به سیاق آیه و معنای دقیق واژگان علمی آیه نیز توجه نمود و از ترجمه آیه علمی بر اساس معنای ارتکازی واژگان اجتناب کرد.
۴. با بررسی و نقد ترجمه همه آیات علمی قرآن در ترجمه‌های معاصر قرآن مشخص می‌شود که هیچ‌یک از این مترجمان نکات علمی این آیات را به درستی ترجمه نکرده‌اند و کاستی‌های زیادی در ترجمه آیات علمی وجود دارد و باید برای اصلاح ترجمه آیات علمی قرآن تحقیقات بسیاری در این زمینه انجام شود.

منابع

۱. الهی قمشه‌ای، مهدی، ترجمه قرآن کریم، قم: انتشارات فاطمه الزهراء، چاپ دوم، ۱۳۸۰ ش.
۲. انصاریان، حسین، ترجمه قرآن کریم، قم: انتشارات اسوه، ۱۳۸۳ ش.
۳. آیتی، عبدالمحمد ترجمه قرآن کریم، تهران: انتشارات سروش، ۱۳۷۴ ش.
۴. خامه گر، محمد، ترجمه: پیوسته و تفسیری قرآن جزء سی، قم: انتشارات دارالعلم، ۱۳۹۷ ش.
۵. خرمشاهی، بهاء‌الدین، ترجمه قرآن کریم، تهران: نشر دوستان، چاپ هفتم، ۱۳۹۲ ش.
۶. دیاب، عبد الحمید، و دکتر احمد قرقوز، مع الطب فی القرآن الکریم، دمشق: مؤسسه علوم القرآن، ۱۴۰۴ ق.
۷. رضایی اصفهانی، محمد علی، (مفهوم‌شناسی ضوابط و قواعد ترجمه قرآن)، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، شماره ۴۲-۴۳، تابستان و پاییز ۱۳۸۴، صص ۱۲۰ تا ۱۳۵.
۸. رضایی اصفهانی، محمد علی، ترجمه قرآن کریم، قم: موسسه تحقیقاتی فرهنگی دارالذکر، ۱۳۸۳ ش.
۹. سحابی، یدالله، خلقت انسان، تهران: چاپخانه حیدری، چاپ سیزدهم، ۱۳۷۵ ش.
۱۰. صادقی تهرانی، محمد، تفسیر الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه، قم: مرکز فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ق.

۱۱. صفوی، محمدرضا، ترجمه قرآن کریم، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۸ش.
۱۲. طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، مترجم موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ش.
۱۳. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲ش.
۱۴. طبری، محمد بن جریر، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دارالمعرفة، ۱۴۱۲ق.
۱۵. فولادوند، محمد مهدی، ترجمه قرآن کریم، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۷۳ش.
۱۶. قرشی بنابی، علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، تهران: مرکز چاپ و نشر بنیاد بعثت، چاپ دوم، ۱۳۷۵ش.
۱۷. کامکار، زهره، محمدهادی امین ناجی، شهناز رضوی، (مقایسه مراحل تکامل جنین انسان از دیدگاه قرآن حدیث و علم جنین شناسی)، فصلنامه پژوهش های علم و دین، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، صص ۱۵۹-۱۸۲.
۱۸. مشکینی اردبیلی، علی، ترجمه قرآن کریم، قم: نشر الهادی، چاپ دوم، ۱۳۸۱ش.
۱۹. مصطفوی، علی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۳۰ق.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، ترجمه قرآن کریم، قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی ایران، چاپ دوم، ۱۳۷۳ش.

۲۱. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الإسلامیة، چاپ دهم، ۱۳۷۱ش.

۲۲. ملکی، علی، ترجمه قرآن کریم، تهران: انتشارات ستاره سبز، ۱۳۹۷ش.

۲۳. موسوی گرمارودی، سید علی، ترجمه قرآن کریم، تهران: انتشارات قدیانی، چاپ دوم، ۱۳۸۴ش.

۲۴. نهاوندی، محمد، نفحات الرحمن فی تفسیر القرآن، قم: موسسة البعثة، مرکز الطباعة والنشر، ۱۳۸۶ش.

۲۵. وی سادلر، توماس، جنین شناسی لانگمن، ترجمه دکتر فرید ابوالحسنی، دکتر غلامرضا حسن زاده و دکتر امید گوران اوریمی، چاپ دهم، تهران: انتشارات ارجمند، ۱۳۸۵ش.